منتخب التواریخ

جلد اول

تألیف

عبدالقادر بداونی

تصحیح

مولوی احمد علی صاحب

با مقدمه و اضافات

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

۱۳۸۰

منتخب التواریخ

منتخب التواریخ

جلد اول

تألیف

عبدالقادر بداونی

به تصحیح

مولوی احمدعلی صاحب

با مقدمه و اضافات

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
۱۳۸۰

سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
شمارهٔ ۲۳۴-

بداونی، عبدالقادر بن ملوکشاه، ۹۴۷ - ۱۰۰۴ق.
[منتخب التواریخ. برگزیده]
منتخب التواریخ/ تالیف عبدالقادر بداونی؛ به تصحیح مولوی احمدعلی صاحب؛ به کوشش توفیق هـ. سبحانی.--- تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰.
۲ ج.--- (انجمن آثار و مفاخر فرهنگی؛ شماره ۲۳۴، ۲۳۵)
ISBN 964-6278-78-7 (دوره) .- ISBN 964-6278-77-9 (۲ ج.)
964-6278-76-0 (ج. ۱) .-
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
جلد سوم این کتاب که حاوی زندگینامه عرفا و شعرا است در سال ۱۳۷۹ به صورت تک جلدی منتشر شده است.
کتابنامه.
۱.هند -- تاریخ. ۲.شاعران هندی (فارسی زبان) -- سرگذشتنامه. ۳.عارفان -- هند. الف.صاحب، احمدعلی، مصحح. ب.هاشمپور سبحانی، توفیق، ۱۳۱۷ - مصحح. ج.انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. د.عنوان. هـ.عنوان: منتخب التواریخ. برگزیده.

DS۴۳۶/ T۱ب۴ ۹۵۴
۱۳۸۰

کتابخانه‌ملی‌ایران ۵۶۹۵-۸۰م
محل نگهداری:

منتخب التواریخ (ج ۱)
تألیف: عبدالقادر بداؤنی
به تحصیح: مولوی احمد علی صاحب
با مقدمه و اضافات: توفیق هـ. سبحانی
چاپ اول، ۱۳۸۰ □ شمارگان ۱۵۰۰ نسخه
امور فنی: محمد رئوف مرادی
چاپ: چاپ فرشیوه

دفترمرکزی: تهران ـ خیابان ولی‌عصر ـ پل امیربهادر ـ خیابان سرگرد بشیری (بوعلی) ـ شماره ۱۰۰
تلفن: ۳-۵۳۷۴۵۳۱، دورنویس: ۵۳۷۴۵۳۰
دفترفروش: خیابان انقلاب بین خیابان ابوریحان و خیابان دانشگاه ـ ساختمان فروردین ـ شمارهٔ ۱۳۰۴
طبقه چهارم ـ شماره ۱۴، تلفن: ۶۴۰۹۱۰۱
شابک: ۷-۷۸-۶۲۷۸-۹۶۴ (دورهٔ ۳ جلدی) ISBN:964-6278-78-7(3vol.SET)
شابک: ۰-۷۶-۶۲۷۸-۹۶۴ ISBN:964-6278-76-0
قیمت: ۲۳۰۰ تومان

پیشگفتار انجمن

به نام خداوند جان و خرد

عبدالقادربن ملوک شاه بن حامد بداؤنی از دانشمندان و مورّخان بنام دورهٔ اکبر در سال ۹۴۷ هـ. در بداؤن، زادگاه حضرت نظام‌الدین اولیا، به دنیا آمد. تحصیلات خود را در زادگاهش در محضر استادانی چون شیخ حاتم سنبهلی، سیّد محمّد مکّی، شیخ سعدالله نحوی، و قاضی ابوالمعالی به انجام رساند، در سال ۹۶۹ هـ. به طریقت شیخ مبارک ناگوری، پدر ابوالفضل و فیضی فیاضی درآمد. در دانشهای رایج زمان خود از قبیل: تاریخ، حدیث، فقه، تفسیر، نجوم، موسیقی، منطق و شعر مهارتهایی کسب کرد و به شهرت رسید. به سال ۹۸۲هـ. به دربار اکبر پیوست و در محفل خلوت باریافت و در آنجا با اکثر دانشمندان آن روزگار که در دربار اکبر بودند، آشنا شد. به سبب عمق معلومات و ذکاوتی که داشت مورد توجه اکبر پادشاه دانش پرور هند قرار گرفت و به سلک ندیمان وی پیوست. منصب امامت دربار اکبر به عبدالقادر واگذار شد، اما اوضاع دربار براو گران آمد و از آن کار دست برداشت، ولی در سال ۹۸۷ هـ. بار دیگر به دربار پیوست و به سمت منشی تعیین شد و منصب هزاری یافت و مأمور ترجمهٔ کتابهایی از زبان سنسکریت به فارسی و تألیف کتابهای دیگر شد.

در سال ۹۸۷ هـ. کتاب *الاحادیث* را که ترجمهٔ احادیث نبوی است به پایان رسانید، مأمور اتمام *تاریخ الفی* شد. کتاب سنگهاسن بتسیی را از زبان سنسکریت

به نام *خردافزا* به فارسی برگردانید. *مهابهارات* را به نام *رزم‌نامه* در ۹۹۰ هـ. به فارسی ترجمه کرد. *راماین* را در سال ۹۹۲ هـ. به دستور اکبر از سنسکریت به فارسی درآورد و در سال ۹۹۷ هـ. به پایان رسانید و *تاریخ کشمیر* تألیف راجه ترنگینی را ترجمه کرد. *معجم‌البلدان* یاقوت حموی هم به قلم او به فارسی ترجمه شده است. عبدالقادر آثار دیگری هم دارد، اما اثر مهم او *منتخب‌التواریخ* است که گاهی تاریخ بداؤنی هم خوانده می‌شود. *منتخب‌التواریخ* به سبب دید انتقادی، آزادمنشی و صراحت لهجهٔ مؤلف آن از بدو تألیف مورد توجه قرار گرفته است.

باید افزود که عبدالقادر این کتاب را پنهانی می‌نوشته است و کسی تا ده سال پس از مرگ اکبر، یعنی تا سال ۱۰۲۴ هـ. از آن کتاب آگاهی نداشته است. خانی خان، مؤلف *منتخب‌اللباب* می‌نویسد که کتاب نخستین بار در دهمین سال سلطنت جهانگیر در دسترس قرار گرفت، اما به سبب لحن اعتراض‌آمیز و انتقاد شدید از اکبر به دستور پسر اکبر، جهانگیر توقیف شد.

بخش اعظم *منتخب‌التواریخ*، منتخبی از *طبقات اکبری* است به اضافهٔ اطلاعاتی که بداؤنی از دیگر کتب تاریخی نظیر *تاریخ مبارک شاهی* تألیف مبارک مروزی، *نظام‌التواریخ* تألیف قاضی بیضاوی، *لب‌التواریخ* تألیف یحیی قزوینی و برخی مطالب جزئی است که خود بر آنها افزوده است. البته در دورهٔ سوری (۹۴۷-۹۶۲ هـ.) و دورهٔ اکبر (۹۶۳-۱۰۰۴ هـ. که سال وفات مؤلف است[1]) عبدالقادر از مشاهدات، یادداشتها و خاطرات شخصی بهره برده است.

منتخب التواریخ حاوی یک مقدمه، شامل حمد خداوند، نعت پیامبر (ص) و خلفای راشدین، فواید تاریخ، سبب تألیف و روش کار و یک بخش اصلی شامل ده طبقه به شرح زیر است:

طبقهٔ اول: تاریخ هند از سبکتگین تا خسرو ملک (۳۶۷-۵۸۲ هـ).

طبقهٔ دوم: تاریخ غوریان از غیاث‌الدین محمد تا قتل معزّالدین محمد غوری (۵۵۲-۶۰۲ هـ.).

طبقهٔ سوم[2]: تاریخ ممالیک (غلامان) از قطب الدین ایبک تا عزل شمس‌الدین

---

۱. در تاریخ وفات او اقوال دیگری هم هست.
۲. این طبقات در متن کتاب عنوان ندارند.

کیکاووس (۶۰۲-۶۸۹ ه‍.).

طبقهٔ چهارم: تاریخ خلجیان از جلال‌الدین خلجی تا قتل مبارک خلجی (۶۸۹-۷۲۰ ه‍.).

طبقهٔ پنجم: تاریخ تغلقیان از سلطان غیاث‌الدین تغلق تا سلطان محمود تغلق (۷۲۰-۸۱۷ ه‍.).

طبقهٔ ششم: تاریخ سادات از سید خضرخان تا سید علاءالدین (۸۱۷-۸۵۵ ه‍.).

طبقهٔ هفتم: تاریخ لودیان از بهلول لودی تا قتل ابراهیم لودی (۸۵۵-۹۳۲ ه‍).

طبقهٔ هشتم: تاریخ تیموریان دورهٔ اول از بابر تا اخراج همایون از دهلی (۹۳۲-۹۴۷ ه‍.).

طبقهٔ نهم: تاریخ سوریان از تسلط شیرخان سوری بر دهلی تا سقوط سوریان (۹۴۷-۹۶۲ ه‍.).

طبقهٔ دهم: تاریخ تیموریان از بازگشت همایون تا چهلمین سال سلطنت اکبر(۹۶۲-۱۰۰۴ ه‍.).

منتخب التواریخ در پایان علاوه‌یی هم دارد که قریب یک سوم کتاب است. عبدالقادر در آن بخش به زندگینامهٔ مشایخ، علما، متصوفان و شعرای دورهٔ اکبری با بیانی منتقدانه پرداخته است. *منتخب التواریخ* نخستین تاریخ فارسی هند است که در آن از شیوهٔ انتقادی استفاده شده است و از این دیدگاه، این کتاب در تاریخ‌نویسی شبه قارهٔ هند تأثیر فراوان داشته و تاریخ‌نویسی را در آن سرزمین غنا بخشیده و تاریخ را به راهی نو کشانده است.

ارزشمندترین بخش این کتاب، طبقه نهم و دهم آن است که مؤلف خود شاهد و ناظر حوادثی است که آنهارا به رشتهٔ تحریر درآورده است.

چون عبدالقادر از ندیمان و نزدیکان اکبر شاه بود و در دستگاه او اعتبار و با بزرگان عصر خود آشنایی داشت، نوشته‌های او از نظر تاریخی اهمیّت فراوانی پیدا کرده است.

عبدالقادر به معنی واقعی کلمه مورخی امین و با انصاف است. برخلاف مورخان درباری نه لحن متملّقانه دارد و نه بنابر مصلحتی حقایق را پوشیده می‌گذارد. او با بی‌باکی، اسباب و علل حوادث را با شیوه‌یی انتقادآمیز آشکار

می‌کند. عبارات وی روان و روشن است و در عین حال از ریزه‌کاری‌های ادبی و طنز ظریف نیز خالی نیست. مؤلف چون طبع شعر هم دارد، کلام خود را با ابیاتی از خود و شاعران گوناگون زینت داده است. به علاوه در بسیاری از رویدادها و درگیریها از دیوان شاعران نمونه‌هایی را نقل کرده است و بسیاری از اشعار تاریخی که اگر عبدالقادر آنها را نقل نمی‌کرد، بی‌گمان از میان می‌رفت، به این طریق در کتاب او محفوظ مانده است. مثلاً مقدار قابل توجّهی از اشعار عمید لویکی[1] از شاعران قرن هفتم را در کتاب خود نقل کرده است. و ترکیب‌بندی که در مرثیهٔ فرزندش عبداللطیف ساخته است، واقعاً زیباست و نشان می‌دهد که بداؤنی در عرصهٔ شعر هم شاعری توانا بوده است.

نثر کتاب نه چنان مشکل است که از نثرهای مغلق به شمار آید و نه در توجه به آرایه‌های لفظی و معنوی دچار افراط شده است که موجب ملال خاطر خواننده شود، زبان طنز مؤلف هم واقعاً بدیع است. او که مردی متدین و متعصب است و به قول خودش بر آن بوده است که «به هر حال به ذکر کرام بَرَرَه» بپردازد، نه «فَسَقَهٔ فجره»، چون به ذکر احوال فیضی فیاضی ملک الشعرای دربار اکبر و برادر ابوالفضل، وزیر و یاور نزدیک اکبر می‌پردازد، به این دلیل که او آیین الهی اکبر را پذیرفته است نظر خوشی نسبت به وی ابراز نمی‌کند، می‌نویسد:

«و مدت چهل سال درست شعر گفت، اما همه نادرست. استخوان بندی او خوب، اما بی مغز، مصالح شعر او سراپا بی‌مزه، سلیقهٔ او در وادی شطیحات و فخریات و کفریات مشهور، اما از ذوق عشق حقیقت و معرفت و چاشنی درد خالی و قبول خاطر نصیب اعدا، با آنکه دیوان و مثنوی او از بیست هزار بیت زیاده است، یک بیت او چون طبع افسردهٔ او شعله‌یی ندارد و از نهایت مردودی و مطرودی کس به هوس هم یاد نگرفت به خلاف دیگر شاعران ادنی...»

تاریخ بداؤنی را شخصی به نام طهماسب قلی در ۱۰۴۹ هـ. خلاصه کرده است که نسخه‌یی از آن در برلین موجود است. جلد اول کتاب را رانکینگ در ۱۸۹۵، جلد دوم آن را لوو در ۱۸۸۴، جلد سوم آن را هیگ در سال ۱۸۹۹ در کلکته به انگلیسی

---

۱. Loiki یا Luyaki (نگاهی به *تاریخ ادب فارسی در هند*، نگارنده این سطور، ۱۳۷۷، ص ۶۸).

ترجمه و چاپ کرده‌اند.[1]

متن فارسی کتاب بین سالهای ۱۸۴۴ تا ۱۸۶۹ به تصحیح مولوی احمدعلی صاحب، اهتمام کبیرالدین احمد و کپتان ولیم ناسولیس صاحب در کالج پریس کلکته به چاپ رسیده که اکنون نسخه‌های آن حتّی در شبه قاره هم کمیاب، بلکه نایاب است. نگارندهٔ این سطور برای تدوین کتاب *نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند* به هنگام تدریس دردانشگاه جواهر لعل نهرو در دهلی قریب یک‌سال به دنبال جلد سوم کتاب به کتابخانه‌های گوناگون سر زد و سرانجام آن را در یکی از کالج‌های دانشگاه دهلی یافت وکپی تهیه کرد و و از آن بهره برد. چون حاوی زندگینامه و آثار بسیاری از علما و شاعرانی بود که اکثر از ایران به هند رفته و به دربار اکبر پیوسته بودند، ابتدا جلد سوّم همان کتاب با تصویب شورای علمی انجمن آثار و مفاخر فرهنگی با فهرستها و توضیحاتی در ۱۳۷۹ به چاپ رسید. چون کتاب در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفت، خواستار طبع بقیهٔ مجلّدات آن شدند، به صلاحدید شورای علمی انجمن جلد اول و دوم کتاب هم به شیوهٔ جلد سوم آماده شد که اینک در دسترس شماست. متن فارسی کتاب مخصوصاً در ضبط نامهای جغرافیایی خطاهایی داشت که رفع آن به سهولت ممکن نبود. برای رفع آن خطاها ناگزیر به ترجمهٔ انگلیسی کتاب که حواشی مهم و دقیقی دارد، مراجعه شد، بسیاری از خطاها به استناد ترجمه اصلاح شد و مهم‌ترین نکات اختلاف در پاورقی درج گردید. متن اصلی فاقد فهرست نامهای خاص جغرافیایی و تاریخی وکتابها بود، آن هم در کتاب افزوده شد، چون برخی از لغات که در نثر فارسی هندی به کار می‌رود برای فارسی زبانان چندان آشنا نیست، معانی آن لغات هم در واژه‌نامه قید شد. امید است که قابل استفاده باشد.

توفیق ه. سبحانی

عضو شورای علمی انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

خرداد ۱۳۸۰

---

۱. هر سه کتاب در ۱۹۹۰ در دهلی نو به نام زیر چاپ شده است:
A History of India. Muntakhabu-T-Tawarikh, Selections from Histories, by George S. A. Ranking.

مندرجات

[طبقهٔ پنجم: تغلیقان]

[طبقهٔ ششم: سادات]

[طبقهٔ هفتم: لودیان]

[طبقهٔ هشتم: گورکانیان دوره اول]

[طبقهٔ نهم: سوریان]

[طبقهٔ دهم گورکانیان دوره دوم]

منتخب التواریخ

جلد دوم

تألیف

عبدالقادر بدوانی

تصحیح

مولوی احمدعلی صاحب

با تصحیح و اضافات

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

۱۳۸۰

منتخب التواریخ

منتخب التواریخ

جلد دوم

تألیف

عبدالقادر بداونی

به تصحیح

مولوی احمد علی صاحب

با مقدمه و اضافات

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
۱۳۸۰

سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
شماره ۲۳۵

بداونی، عبدالقادر بن ملوکشاه، ۹۴۷ - ۱۰۰۴ق.
[منتخب التواریخ. برگزیده]
منتخب التواریخ/ تالیف عبدالقادر بداونی؛ به تصحیح مولوی احمدعلی صاحب؛ به کوشش توفیق هـ. سبحانی.— تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰.
۲ ج.— (انجمن آثار و مفاخر فرهنگی؛ شماره ۲۳۴، ۲۳۵)
ISBN 964-6278-78-7 (دوره).- ISBN 964-6278-77-9 (۲ ج.).- ISBN 964-6278-76-0 (ج. ۱)
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
جلد سوم این کتاب که حاوی زندگینامه عرفا و شعرا است در سال ۱۳۷۹ به صورت تک جلدی منتشر شده است.
کتابنامه.
۱.هند -- تاریخ. ۲.شاعران هندی (فارسی زبان) -- سرگذشتنامه. ۳.عارفان -- هند. الف.صاحب، احمدعلی، مصحح. ب.هاشمپور سبحانی، توفیق، ۱۳۱۲ - ، مصحح. ج.انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. د.عنوان. ه.عنوان: منتخب التواریخ. برگزیده.

DS۴۳۶/T۱ب۴   ۹۵۴
۱۳۸۰

کتابخانه‌ملی‌ایران   ۵۶۹۵-۸۰م
محل نگهداری:

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

منتخب التواریخ (ج ۲)
تألیف: عبدالقادر بداونی
به تصحیح: مولوی احمد علی صاحب
با مقدمه و اضافات: توفیق هـ. سبحانی
چاپ اول، ۱۳۸۰ □ شمارگان ۱۵۰۰ نسخه
امور فنی: محمد رئوف مرادی
چاپ: چاپ فرشیوه

دفتر مرکزی: تهران - خیابان ولی‌عصر - پل امیر بهادر - خیابان سرگرد بشیری (بوعلی) - شماره ۱۰۰
تلفن: ۳-۵۳۷۴۵۳۱، دورنویس: ۵۳۷۴۵۳۰
دفترفروش: خیابان انقلاب بین خیابان ابوریحان و خیابان دانشگاه - ساختمان فروردین - شمارهٔ ۱۳۰۴
طبقه چهارم - شماره ۱۴، تلفن: ۶۴۰۹۱۰۱
شابک: ۷-۷۸-۶۲۷۸-۹۶۴ (دورهٔ ۳جلدی) ISBN:964-6278-78-7(3vol.SET)
شابک: ۹-۷۷-۶۲۷۸-۹۶۴ ISBN:964-6278-77-9
قیمت: ۲۰۰۰ تومان

مندرجات

منتخب التواریخ

تألیف:

عبدالقادر بن ملوک شاه بداؤنی

تصحیح

مولوی احمد علی صاحب

با مقدمه و اضافات:

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

۱۳۷۹

منتخب التواریخ

منتخب التّواریخ

تألیف:

عبدالقادر بن ملوک شاه بداؤنی

تصحیح:

مولوی احمد علی صاحب

با مقدمه و اضافات:

توفیق ه. سبحانی

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

۱۳۷۹

سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

شمارهٔ ۲۱۶

بداوني، عبدالقادر بن ملوکشاه، ۹۴۷ - ۱۰۰۴ق.
منتخب التواریخ/ تالیف عبدالقادر بن ملوک شاه بداوني؛ به تصحیح مولوی احمدعلی صاحب؛ به کوشش و توضیحات توفیق ه. سبحاني.— تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹.
۳۰۳ ص.— (انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی؛ شماره ۲۱۶)

ISBN 964-6278-55-8

فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
۱.شاعران هندی (فارسی زبان) -- سرگذشتنامه. ۲.عارفان -- هند. ۳.هند -- تاریخ -- سرگذشتنامه. الف.صاحب، احمدعلی، مصحح. ب.هاشم پورسبحانی، توفیق، ۱۳۱۷ - ، مصحح. ج.انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. د.عنوان.

PIR۹۲۲۱/۵/م۴ب۸   ۸ فا۰/۹۹۵۴

کتابخانه‌ملی‌ایران   ۲۵۰۸-۷۹م

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

منتخب التواریخ

تألیف: عبدالقادر بن ملوک شاه بداؤنی

به تصحیح: مولوی احمد علی صاحب

با مقدّمه و اضافات: توفیق ه. سبحانی

امور فنّی چاپ: محمّدرئوف مرادی

چاپ اول، ۱۳۷۹ □ شمارگان ۱۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: چاپ فرشیوه

تهران ـ خیابان ولی عصر ـ پل امیر بهادر ـ خیابان سرگرد بشیری (بوعلی) شماره ۱۰۰

تلفن ۳ـ۵۳۷۴۵۳۱، دورنویس ۵۳۷۴۵۳۰

شابک: ۸ـ۵۵ـ۶۲۷۸ـ۹۶۴   ISBN: 964-6278-55-8

پیشگفتار انجمن

به نام خداوند جان و خرد

یکی از کتابهای ارزشمند که در سدهٔ دهم هجری در هند تألیف شده، *منتخب التواریخ* است. در شبه قارّه این تاریخ ارجمند را *تاریخ بداؤنی* نامیده‌اند، چرا که مؤلّف آن ملاّ عبدالقادر بداؤنی است. عبدالقادر بن ملوک شاه بن حامد بداؤنی متخلّص به قادری در سال ۹۴۷ هـ. در بداؤن ـ که زادگاه نظام‌الدین اولیا هم هست ـ به دنیا آمده است. از محضر دانشمندانی چون شیخ حاتم سنبهلی، سیّد محمّد مکّی، شیخ سعدالله نحوی، قاضی ابوالمعالی و شیخ مبارک ناگوری ـ پدر ابوالفضل و فیّاض فیضی ـ بهره‌مند شده است. در فقه، تاریخ، حدیث، تفسیر، منطق، نجوم، موسیقی و شعر شهرتی به دست آورده، در زبان سنسکریت هم مهارتی یافته است. عبدالقادر یکی از رجال دانش در دورهٔ جلال‌الدین اکبر پادشاه تیموری هند (۹۶۳ ـ ۱۰۱۴ هـ.) است. او را در سال ۹۸۱ هـ. به دربار اکبر معرّفی کرده‌اند و بر اثر نبوغ و وسعت معلومات در سلک ندیمان اکبر درآمده و با علمای دربار اکبر آشنایی و انس پیدا کرده است. مدّتی مأمور شده است که *تاریخ الفی* را به پایان برساند. ترجمهٔ بعضی کتابهای سنسکریت هم به او واگذار شده است که به فارسی درآورد. در حدیث کتابی به نام *نجات الرشید* فراهم آورده است، *معجم البلدان* یاقوت حموی را ترجمه کرده، منتخبی از *جامع التواریخ* رشیدی را فراهم ساخته و آثار دیگری هم ترجمه یا تألیف کرده است.

امّا بی‌تردید معروف‌ترین اثر او *منتخب التواریخ* است. عبدالقادر تمام دورهٔ حیات ۵۷ سالهٔ خود را در دوران سلطنت اکبر به پایان رسانده است. چون مردی متدیّن و متعصّب و صریح اللّهجه و شجاع بوده، آنچه را که مغایر با چارچوب معتقدات خود یافته با قلمی شیوا به باد حمله و انتقاد گرفته است.

منتخب‌التواریخ با حمد خدا، نعت رسول (ص) و منقبت خلفای راشدین آغاز شده، مطالبی در فواید علم تاریخ و انگیزه و روش کار خود آورده است. تاریخ را از دورهٔ غزنویان آغاز کرده است و پادشاهان هند را در نُه طبقهٔ تاریخی مورد بررسی قرار داده است.

قسمت اعظم کتاب وی از *طبقات اکبری*، *تاریخ مبارکشاهی*، *نظام‌التواریخ* و *لبّ‌التواریخ* است که ملاعبدالقادر در لا به لای مطالب نکته‌هایی هم از خود بر آن افزوده است. البتّه در دورهٔ تیموریان و اکبر به اطلاعات و مشاهدات خود متّکی بوده است و این بخش کتاب ارزشمندترین بخش *منتخب‌التواریخ* است و چون مؤلّف آن یکی از ندیمان و نزدیکان جلال‌الدّین اکبر بوده و از اخبار و اسرار درونی دربار آگاهی داشته است، محتوای کتاب او ارج دیگری یافته است.

عبدالقادر نثری ساده و روشن دارد و اگرچه در تألیف کتاب به آرایه‌های لفظی و معنوی هم نظر دارد، گرفتار تعقید و مغلق‌نویسی نشده است. عبدالقادر مردی کنجکاو و مورّخی باانصاف است و برخلاف دیگر مورّخان درباری لحن متملّقانه ندارد و نان قرض نداده است و حق را ولو علیه خودش هم که باشد گفته است.

از *منتخب‌التواریخ* هم گزیده‌ای استخراج کرده‌اند و هم به زبانهای دیگر مخصوصاً به انگلیسی و اردو برگردانده‌اند. اصل کتاب به زبان فارسی است. متن آن در سه جلد میان سالهای ۱۸۶۴ ـ ۱۸۶۹ م. به تصحیح مولوی احمدعلی صاحب و اهتمام کبیرالدین احمد در کلکته به چاپ رسیده است.

جلد سوم کتاب از نظر تذکرهٔ علما و شاعران در تاریخ زبان فارسی در هند کتابی مغتنم است. عبدالقادر بداؤنی در این کار به شیوهٔ مورّخان پیش از خود عمل کرده است، با این فرق که او به گفتهٔ خودش «به هر حال به ذکر کرام بَرَره» پرداخته است نه «فَسَقهٔ فَجَره».

زبان طنز عبدالقادر واقعاً بدیع است. در دیباچهٔ کوتاهی که بر مجلّد سوم نوشته

است، می‌گوید: «مشایخی که عهد اکبرشاهی به وجود شریف ایشان آراسته بود، در این ولاکثری عنقاصفت در قافِ قربِ حضرت کبریا متواری شده، گویا همه بر یک عهد و یک میثاق رخت زندگی از این نشیمن وحشت و غرور بربسته در دار بهجت و سرور منزل گرفته‌اند و از آن قافله سلسله‌جنبانی نماند ...» (ص ۴).

در آغاز این جلد دربارهٔ سی و هشت تن از مشایخ و شصت و نه تن از فضلایی که خود ملازم آنان بوده و از آنان تلمّذ کرده، و پانزده تن از حکیمان (اطبّا) معروف آن عهد به اختصار سخن گفته است. سپس به همان اختصار از شصت و سه تن از شاعران روزگار خود بحث کرده است.

عبدالقادر در زندگینامهٔ شاعران که گاهی هم کوتاه است، با اشارهٔ بسیار کوتاه‌تر نظر انتقادی خود را هم با مهارت گنجانده است. دربارهٔ میرزاده علیخان می‌نویسد:

«ولد محترم بیگ است که از امرای مشهور جنّت‌آشیانی بود به اخلاق پسندیده موصوف بود و طبعی مایل به نظم داشت و گاه‌گاه شعری می‌گفت ...» (ص ۳۲۶)

دربارهٔ «نوعی» نوشته است:

«خود را از نبایر حضرت حاجی محمّد خبوشانی ـ قدس الله سرّه العزیز ـ می‌گیرد، امّا عملش تکذیب آن دعوی می‌نماید و ...» (ص ۳۶۱)

بداؤنی به آن دلیل که ابوالفضل و برادرش شیخ فیضی ملک‌الشعرای اکبر، آیین من‌درآوردیِ اکبر را پذیرفته بودند، به آن دو برادر نظری مساعد نداشت. در زندگینامهٔ یازده صفحه‌یی که دربارهٔ ملک‌الشعرا شیخ فیضی آورده ـ که مفصّل‌ترین یا یکی از مفصّل‌ترین زندگینامه هاست ـ هرچند ابتدا فیضی را می‌ستاید و می‌گوید: «در فنون جزئیّه از شعر و معمّا و عروض و قافیه و تاریخ و لغت و طبّ و انشا عدیل در روزگار نداشت ...» (ص ۲۹۹)، امّا بلافاصله می‌افزاید: «در وادی عناد و عداوت با اهل اسلام و طعن در اصل اصول دین و اهانت و مذمّت صحابهٔ کرام و تابعین و سلف و خلف متقدّمین و متأخّرین و مشایخ و اموات و احیا و بی‌ادبی و بی‌تحاشی نسبت به همهٔ علما و صلحا و فضلا و سرّاً و جهراً و لیلاً و نهاراً، همهٔ یهود و نصاری و هنود و مجوس بر او هزار شرف داشتند چه جای نزاریّه و صباحیّه ...» (صص ۲۹۹ ـ ۳۰۰).

می‌گوید: «و مدّت چهل سال درست شعر گفت، امّا همه نادرست،

استخوان‌بندی او خوب، امّا بی‌مغز، مصالح شعر او سراپا بی‌مزه، سلیقهٔ او در وادی شطحیّات و فخریّات و کفریّات معروف، امّا از ذوق عشق حقیقت و معرفت و چاشنی درد خالی و قبول خاطر نصیب اعدا. با آنکه دیوان و مثنوی او از بیست هزار بیت زیاده است، یک بیت او چون طبع افسردهٔ او شعله‌یی ندارد ...» (ص ۳۰۰).

بی‌تردید آنچه این کتاب را از بدو تألیف منظور نظر اهل فضل و مورّخان قرار داده است، چارچوبی است که مؤلّف خود را در آن محصور کرده است. خود می‌گوید: «آفرین و نفرین من همه به دستوریِ شرع مبین و مدح و ذم به تقریب تعصّب در دین است ...» (ص ۳۹۱).

مورّخانی که اندکی بعد از وی به تألیف کتابهای تاریخی پرداخته‌اند، در آثار خود نامی از کتاب وی نیاورده‌اند، این کتاب ده سال بعد از درگذشت اکبر انتشار یافته است و به سبب لحن اعتراض‌آمیزی که دربارهٔ اکبر به کار برده بوده کتابش به دستور جهانگیر پسر اکبر توقیف شده است، امّا نوشته‌اند که علی‌رغم منع دولت از انتشار این کتاب، پرفروش‌ترین کتاب در پایتخت هند بوده است.

منتخب التواریخ از تواریخ مستند و بی‌نظیر دورهٔ اسلامی هند است و عبدالقادر مورّخی امین است.

کتاب حاضر به استناد چاپ ۱۸۶۴ - ۱۸۶۹ میلادی در کلکته فراهم شده است. این چاپ عاری از خطاهای مطبعی و اغلاط دیگر نیست. در حروفچینی مجدّد سعی شده است که حتی‌الامکان غلطها اصلاح شود، و در پایان کتاب معانیِ لغات خاصی که از زبان هندی در نثر فارسی راه یافته است، بیاید و آیات، احادیث و اعلام کتاب استخراج گردد. امید است که این گام اوّل منجر به تهیّهٔ نسخه‌های کهن و صحیح کتاب *منتخب التواریخ* و تصحیح و چاپ مجدّد همهٔ آن بینجامد.

توفیق ه‍. سبحانی
عضو هیأت علمی انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
اسفندماه ۱۳۷۸

مندرجات

مشایخ

شاعران: ذکر شعرای عصر اکبرشاهی